

Frankismoa ikusezin. Biolentzia politikoaren inguruko «oroimen historiko» instituzionala

DANIEL ESCRIBANO
PAU CASANELLAS

Soziologian lizentziaduna
Historian doktorea eta Bartzelonako Unibertsitate
Autonomoko CEFID Frankismo eta Demokrazia
Garaiei buruzko Ikerketa Zentroko kidea

Hondar urteotan, euskal matxineriak eragindako biktimei erreparazioa egiteko politikaren babesean, erakunde publikoek eta alderdi politiko nagusiek frankismoaren azken aldia ezitzen duen kontaketa taxutu dute, erregimena eta haren izaera autokratiko eta zeharo bortitza leunduta. Biolentzia politikoaren (matxinoaren) biktimak politikoki erabiltzeaz gain, atzerapauso nabarmena ekarri dute politika eta diskurtso horiek, amnistiarako Espainiako Kongresuaren urriaren 15eko 46/1977 Legearekin alderatuta. Izan ere, diktadura frankista zilegitasunik gabekoa zela aitortu zuen lege horrek, zehar-bidez aitortu arren. Horixe dugu hizpide ondoko lerroetan: atzerapauso hori, eta frankismoari buruzko kontaketa inguruan nolako inplikazioak dituen euskal matxineriaren biktimei erreparazioa egiteko politikaren kariaz sortutako «oroimen historikoak».

Frankismoari zilegitasuna kentzea amnistiarako legean

46/1977 Legeari zer eta frankismoaren zapalkuntza-aparatuak iraun izanaren erantzukizuna leporatu izan diote.¹ Hala ere, erregimen frankistaren gainegitura juridiko-politikoaren deuseztatze-prozesuaren mugarri dugu amnistiarako Legea, erregimena zilegitasunik gabekoa zela aitortzeari dagokionez, hain zuzen. Izan ere, 1. artikuluan helburu politikodun ekintzetarako amnistia ematea aurreikusten zuen legegileak, honako data-muga hauen barne: salbuespenik gabe 1976ko abenduaren 15ean (erreforma politikorako Lege-egitasmoa erreferendum bidezko bozkatzeko-data) baino lehen egindakoetarako (*a* idatz-zatian); 1976ko abenduaren 15etik 1977ko ekainaren 15era (1936ko otsailetik alderdien bidez Espainian egindako lehendabiziko hauteskundeen data) bitartean burutu etarako, «cuando en la intencionalidad política se aprecie además un móvil de restablecimiento de las libertades públicas o de reivindicación de autonomías de los pueblos de España» (*b* idatz-zatian); eta 1977ko urriaren 6ra arte (parlamentu-taldeek legearen testuaren gaineko hitzarmena burutu zuten data) egindakoetarako, «siempre que no hayan supuesto violencia grave contra la vida o la integridad de las personas» (*c* idatz-zatian).² Xedapen horiek onartuta, zera aitortu zuen Espainiako legegileak: (*a*) erregimen frankista ez zela zilegia izan, libertate publikoak urratu zituen, eta Espainiako Estatuaren menpeko estaturik gabeko nazioak zapaldu zituen neurrian, bederen, eta (*b*) erregimen horren aurkako borroka zilegia izan zela, baita borroka armatua ere, 1977ko ekainaren 15era arte amnistiatzeko moduko bilakatuta.

Amnistia irabazi

Legearen 2. artikulua hitzez hitz irakurrita, legegileak borrokalariak eta zapaltzaileak parekatzen zituela ondoriozta li-

teke, amnistiak honako kasu hauei ere eraginik: «delitos y faltas que pudieran haber cometido las autoridades, funcionarios y agentes del orden público, con motivo u ocasión de la investigación y persecución de los actos incluidos en esta Ley» (*e* idatz-zatian), eta «delitos cometidos por los funcionarios y agentes del orden público contra el ejercicio de los derechos de las personas» (*f* idatz-zatian). Bi idatz-zati horiek Legearen testuinguru historikoari adi interpretatzen baditugu, ordea, ondokoa baino ez zirela ulertuko dugu: Espainiako esparruko oposizio gehiengodunak aspalditik bereganatua zuen eta UCD Zentro Demokratikoaren Batasuneko gobernuak aldatzeko asmorik ez zuen aitzinetiko errealitate politikoa legez onartzea. Izan ere, JDE Espainiako Junta Demokratikoak honako hau aldarrikatu zuen bere lehendabiziko adierazpenean: «amnistía absoluta de todas las responsabilidades por hechos de naturaleza política»,³ amnistia hori oposizioaren jardueretara mugatzen zuen bereizlerik zehaztu gabe. *Hechos de naturaleza política* terminoaren bidez JDEk zer erran nahi zuen jabetze aldera, aski lagungarria da Juntaren bultzatzaile nagusiak Burgosko espetxean zituen presoek 1968ko abenduan igorritako agiria. PCE Espainiako Alderdi Komunistako kideek honakoa eskatu zuten aipatu agirian: «una amnistía total que liquide todas las responsabilidades de ambos bandos, tanto las de la guerra como las derivadas de las actividades igual de la oposición que de la represión».⁴

1977ko bozetatik sortutako gobernuak frankismoaren arduradunendako eta polizia-agenteendako zigorgabetasuna legez babestea zuen helburu nagusietakoa, eta horren arabera aritu zen legearen bideratze-prozesuan. Euskal preso politikoeikiko zuen jarrera, aldiz, zeharo bertzenazkoa zen. Izan ere, euskal preso politikoak askatzea⁵ monarkiaren bigarren gobernuari eta demokrazia parlamentarioko lehendabizikoari amnistiaren aldeko mugimenduak emanarazitako lorpena izan zen, kostu errepresibo itzela izan zuena.⁶

Lehenik eta behin, amnistiarako uztailaren 30eko 10/1976 Errege Lege Dekretuak, helburu politikodun ekintzetarako

amnistia ematen zuenak (1.1 art.),⁷ eta graziatzko neurrietarako martxoaren 14ko 19/1977 Errege Lege Dekretuak, ekin-tza horietarako indultua ematen zuenak (1. art.),⁸ «pertsonez bizitzaren nahiz segurtasunaren» aurkakoak baztertu egin zituzten.⁹ Bigarrenik, 1977ko maiatzean amnistiaren alde egindako mobilizazio-kanpaina nolako bortizkeriaz zapaldu zuen kontuan hartuta,¹⁰ nekez antzematen ahal diogu Gobernuari neurri horiek preso politiko guztiei zabaltzeko borondaterik. Euskal erakunde matxinoetako zortzi preso espetxetik ateratzea erabaki zuenean, hilaren 20an, erbeste-ratzearen formula erabili zuen Ministroen Kontseiluak,¹¹ eta hori ez dator bat amnistia-kontzeptuari dagokion zigor-raren osoko deuseztatzearekin. Amnistiaren aldeko mobiliza-zioei bat-bateko erantzunaren tankera handia zuen neurri horrek, baita hilaren 24a baino lehenago amnistia osoa eman ezean hauteskondeen aurka KASek iragarritako boikotaren oihartzuna gutxitzeko saioarena ere.

Handik bi bat astera, berriz erakutsi zuen monarkiaren gobernuak nolako borondatea zuen, zinez, preso politiko guztiak askatzeko eskaeraren inguruan. Ekainaren 7an za-baldutako albistearen arabera, Migel Angel Apalategi *Apala* euskal errefuxiatua estraditatzeko eskaera-prozedura haste-ko izapideak prestatzen ari zen Espainiako Gobernuak.¹² Frantziako Barne Ministerioaren aginduz, Porquerolles uhar-tean konfinatua zegoen Apala. Hurrengo hilabeteetako Eus-kal Herriko dinamika politikoa tenkatu egin zuen eskaera horrek, eta, Apalak hasitako gose-greba mugagabearekin batera, amnistiaren aldeko mobilizazioak suspertu egin zi-tuen. Izan ere, Apala askatzea eta osoko amnistia onestea udako euskal mobilizazioen arrazoi nagusi bilakatu ziren. Uztailaren 10ean, hurrengo asteetan Euskal Herria zeharka-tuko zuen Askatasunaren Ibilaldia abiatu zen, eta, hilaren 21ean, Durangotik igarotzean egindako ekitaldian, maiatzean erbeste-ratutako hamar preso ohi agertu ziren. Ibilaldia ago-rrilaren 28an amaitu zen Arazurin, Guardia Zibilak inda-rriz sakabanatutako elkarretaratze jendetsuan. Egun horre-

tan bertan, Ibilaldia hotz hartu zuen Euskal Parlamentarien Batzarrak ezohiko bilera egin, eta laster manifestaziora deituko zuela iragarri zuen, «en apoyo a las gestiones orientadas por los parlamentarios vascos», amnistia osoa lortzeko, erbesterratuak itzultzeko, alderdi guztiak legeztatzeko, eta Euskal Herriarendako aurreautonomiadun erregimena erdiesteko.¹³ Bitartean, Gobernuaren alderdiak, UCDe, ezentzunarena egin zien uztailan Espainiako Kongresuan Euskal Parlamentarien Batzarreko eta PCE-PSUCeko diputatuek amnistiari buruz aurkeztutako mozioei.¹⁴ Parlamentarien Batzarraren manifestazio-iragarpenak iragarpen, amnistia eta Apala aske uzteko eskatzeko amnistiaren aldeko batzordeak deitu eta KASEk eta Espainiako esparruko ezker erradikaleko alderdiek babestutako manifestazio erraldoiekin hasi zen iraila, Bilbon, hilaren 2an, eta Donostian eta Gasteizen, hilaren 3an. Manifestazio horietan berriz agertu ziren maiatzean erbesterratutako zenbait preso ohi, eta, hilaren 6an, Aix-en-Provenceko Auzitegiak behin-behineko askatasuna eman zion Apalari. Parlamentarien Batzarrak hilaren 8rako antolatu zuen manifestazioa, Donostian. Askatasunaren Ibilaldiari EAJk eta PSOEek egindako kritikak¹⁵ go-goan, herri-mugimendua berreskuratzeko eta desmobilizatzeko alderdi nagusien azpijokotzat salatu zuen deialdia amnistiaren aldeko mugimenduko sektore batek, eta KASEko alderdiek ez zioten babesik agertu manifestazioari. Espainiako esparruko ezker erradikaleko alderdiek atxikimendua eman zioten, baina manifestazioaren leloko Parlamentarien Batzarrari aipamena arbuiatuz eta antolatzaileek aldarrikapenak murriztu egin zituztela salatuz. Testuinguru okertu horretan, istilu larriak izan ziren manifestazioan. Izan ere, amnistiaren alde Hondarribian egindako manifestazioan Jesus Maria Zabala sindikalista Guardia Zibilak hil eta lehendabiziko urteurrenaren kariaz egindako elizkizunetik atera berriak ziren hainbat lagunak buru egin zieten Parlamentarien Batzarrak antolatutako manifestazioaren zaindariei, baita parlamentariei beraiei eraso egin ere. Handik astebe-

ra, zera iragarri zuen Kongresuan Salvador Sánchez Terán UCDko diputatuak: «amnistia orokorrari eta behin betikoari» buruz katalan eta euskal gutiengoak bezperan aurkeztutako mozioaren «izpiritua» berea egiten zuela haren alderdiak.¹⁶ Iragarpen hori egin eta hiru astera, amnistiarako legerako hitzarmena adostu zuten parlamentu-taldeek.

Irailaren 6an, amnistiarako legerik negoziatzeko engaiamendurik artean agertu ez zuela, honakoa aitortu zion Gobernuko presidentek berak Erresuma Batuko Estatuko idazkariari: amnistiaren aldeko mobilizazioek «eragin» handia izan zutela Gobernuak ordura arte emandako espetxetik ateratze-neurrietan.¹⁷ Hori berresten duen bertze datu bat ondokoa dugu: amnistiaren alde Euskal Herrian egindako mobilizazio indartsu eta jarraituaren ostean, euskal preso politiko oro askatu zuten, 46/1977 Legea aplikatuta. Mobilizazio-maila ttipiagoa izandako bertze herrialde batzuetako zenbait dozena preso politikori, aldiz, Legeak ez zien eragin.¹⁸

Biolentzia politikoari buruzko «oroimen historiko» instituzionala

46/1977 Legean Francoren erregimena zilegitasunik gabekoa zela aitortu zuen Espainiako legegileak, zeharka egin arren. Hamarraldi batzuk geroago, ordea, talde matxinoek eragindako biolentziaren biktimei buruzko diskurtsoek eta politikek atzerapausoa ekarri dute, frankismoaren balorapen historikoari dagokionez. Hemen aztergai dugun garaitik kanpo bada ere, ezin dugu aipatu gabe utzi 1936ko gatazka armatuaren inguruan zer kontraera berregin nahi duen Eusko Jaurlaritza berriak. Errepublikaren zilegitasunak eta antifrankismoak Katalunian eta EAE Euskal Autonomia Erkidegoan dute onarpenik handiena, gizarte zibilak eta bertako erakundeek beraiek ere onetsita. Horrenbertzez, herrialde horietan ere dute deslegitimaziorik handiena altxamendu ultraeskuindarrak eta diktadura frankistak. Hori ere aldatu nahi bide du egungo Jaurlaritzak. Jaurlaritza eskura-

tzeko frankismoaren defendatzaile historikoekin PSE Euskadiko Alderdi Sozialistak izenpetu zuen hitzarmenak bultzatuta zein, oro har, iragana berridazteko beharrak eraginda, Hego Euskal Herriko erakundeek diseinuak historikoki izan duen legitimazio-eskasia ezkututze aldera, 1936ko gerlaren gainean Espainiako alderdi eta hedabide nagusiek taxututako kontraerak dakarren muin erlatibistari heldu berri dio Idoia Mendia Justizia sailburu eta Jaurlearitzako bozeramaileak.¹⁹ Izan ere, erakunde demokratikoen aurka armadako sektore batek eman eta Espainia barruko eta kanpoko faxistek, alfonsinoekin eta karlistekin batera, babestu zuten estatu-kolpeak eragindako gerla jorratu beharrean, erantzuleak zein izan ziren ezkutatu nahi digu sailburuak, esamolde topikoetara mugatuz (hala nola «catástrofe» edota «guerra atroz»), ondokoa ondoriozta dezagun: indar demokratikoak eskuin muturreko matxinoak bezain errudunak izan zirela. Amoralismo politiko horrek helburu zehatza du, sailburuak berak onartua: «construir una memoria compartida de la guerra en Euskadi [...] que reivindique por fin el sufrimiento y el dolor de todas las víctimas de aquella guerra». Demokrata oro ikaratzen duten zenbait izen ultrasenak omentzeko eskatu du Mendiak, demokraziaren aldeko borrokalariak eta eskuin muturreko matxinoak parekatuz. Horretarako Errepublikako eremuan gertatutako gehiegikeriaren batera jo du sailburuak, nor eta Paul Preston aipatuta. Dena den, ospe handiko historialarien erranak nahierara interpretatzea politikari profesionalek aski higitutako amarrua dugu. Sailburuaren zoritxarrerako, alta, demokratak eta monarkiko-faxistak parekatzea zurrizko Prestonen obran ez da heldulekurik. Izan ere, britainiar historialariak ondokoa ohartarazi du argi eta garbi:

In contrast, the repression in the Republican zone was hot-blooded and reactive. Initially, it was a spontaneous and defensive response to the military coup which was subsequently intensified by news brought by refugees of military atrocities and by rebel bombing raids. It is difficult to see how the violence in the Republican zone could have happened with-

out the military coup which effectively removed all of the restraints of civilized society.²⁰

[Errepublikako eremuko errepresioa, aldiz, beroan egindakoa izan zen, eta erreakzio-moduan. Hasieran, kolpe militarri bat-bateko ihardespina izan zen, modu defentsiboan eman zutena, gero, armadak egindako lazgarrikeriei buruz iheslariek ekarritako berriek eta matxinoek egindako aire-bonbardaketek areagotu egin zutena. Zaila da irudikatzea nola gerta zitekeen halako biolentzia Errepublikako eremuan, zibilizatu-tako gizartearen muga oro izatez deuseztatu zuen kolpe militarra eman ez balute.]

Frankismoaren hondar aldiari buruzko diskurtso ofizialei dagokienez, erregimenaren izaera itxuragabetu eta eztitu egin dute. Jaurlaritzako Justizia sailburuak berriz ere eman digu horren adibide argia. EAEn 1968. eta 1978. urteen artean izandako motibazio politikoko biolentzia-egoeran gertatutako giza-eskubideen urraketaren ondorioz izandako sufrimendu bidegabeen biktimei aitorpena eta erreparazio osoa egiteko Dekretuaren zirriborroa aurkezteko Madrilen eskainitako prentsaurrekoan, 2012ko martxoaren 1ean, honela deskribatu zuen Mendiak zer dinamika zuen biolentzia politikoak frankismoaren amaierako Euskal Herrian:²¹

Euskadin ez zeuden bi indarkeri [sic] ezberdin eta paraleloak, baizik eta bat bakarrik, ETAkoa [sic]; eta, bestetik, bada, bueno, bazeuden, baita ere, mota honetako biktimak, polizien biktimak, baina ez zen gauza sistematiko bat, baizik eta gauza isolatua eta noizbehinka ematen zena.²¹

Ez dago erran beharrik hori ez datorrela bat garaiko zapalkuntzari buruzko datuekin. Zifra batzuk ematearren, 1960ko hamarraldi hondarretik 1977ko ekainera bitartean, ia ehun lagun hil zituzten polizia-indarrek eta talde parapolizialek; 1963tik 1977ra bitartean, 9.000 lagun auzipetu zituen TOP Ordena Publikorako Auzitegiak —kopuru horretan ez daude sartuta jurisdikzio militar pean gerla-kontseiluen bidez epaitutakoak—; 1960tik 1975era bitartean, hamar heriotza-zigor exekutatu zituzten auzi politikoengatik; eta 1956tik 1975era bitartean bederatzi aldiz ezarri zuten salbuespen-egoera (ia bi urtean behin).

Horrez gain, zera ukatu dute maiz: monarkiaren bi gobernuak (1975eko abendutik 1977ko uztailean) diktatorialak eta bortitzak izan zirela. 1976ko martxoaren 3an Gasteizen izandako gertakariei buruz Eusko Legebiltzarrak eraturako Batzorde Bereziak 2008ko ekainaren 12an izan zuen bilkuran izan genuen horren adibide garbia. Antonio Riverak, orduan PSEko legebiltzarkidea zenak eta egun Eusko Jaurlaritzako Kultur sailburuordea denak, zera erran zuen: grebalaria elizan egiten ari ziren batzarra desegitean polizia frankistak bortz langile hil zitueneko testuinguru politikoa ez zen «una situación de dictadura», baizik eta «un intermedio un tanto extravagante y extraño». Riveraren iritziz,

la mayoría de nosotros vivíamos en aquel momento como seres más o menos maduros y no seríamos capaces de decir que aquello era también jurídicamente la misma dictadura del Fuero de los Españoles o la Ley de Principios del Movimiento Nacional.²²

Halako adierazpenaren aitzinean, honakoa da egin beharreko lehendabiziko konstatazioa: langileen greben aurka erregimen frankistak ezarri zuen zapalkuntzaren historia luzean, Polizia Armatuaren interbentzio hori izan zela ekintzarik latzena. Bigarrenik, 1976ko martxoan legez kanpo zegoen oposizioko erakunde oro, eta indarrean zirauen, bertzeak bertze, terrorismoa saihesteko agorrilaren 26ko 10/1975 Lege Dekretuaren zenbait xedapen. Izan ere, leku itxiak miatzeari buruz lege-dekretu horrek Gobernuari ematen zizkion salbuespenezko eskumenek babestutakoa zen San Frantzisko elizan Polizia Armatuak egindako interbentzioa.²³ Zazpi hilabete geroago, ETA(m)k Juan María Araluce Gipuzkoako Diputazio Probintzialeko presidentearen eta haren bizkartzainen aurka egindako atentatua zela eta, probintzian salbuespen-egoera berriz ezartzea baztertu zuen Rodolfo Martín Villa monarkiaren bigarren gobernuko Gobernazio ministroak, zer eta «las posibilidades que nos da la legislación antiterrorista» argudiatuta. Hau da, ministroaren iritziz, ez zen beharrezkoa salbuespen-egoera jartzea, zeren eta, 10/1975 Lege Dekretua-

ri helduta, «las detenciones pueden circular en un marco de mayores facilidades, e incluso la entrada en los domicilios, en estos supuestos concretos, también son posibles».²⁴

Hirugarrenik, jarduera politikoak epaitzen zituen TOP 1976an aritu zen indar handienez, 9.778 laguni eragin zieten 5.312 auzi zabaldua.²⁵ Eta, azkenik, Riveraren ustezko argudioak premisa faltsua du abiapuntu, aipatzen dituen bi legeek indarrean zirautelako Gasteizko gertaeren unean; hainbertze non biltzeko eskubidea arautzen zuen maiatzaren 29ko 17/1976 Legearen 1. artikuluko lehendabiziko idatz-zatiak zer eta Espainolen Foruaren 16. artikulua hartzen baitzuen zuzenbide-oinarri.²⁶

Erakunde matxinoek eragindako biktimei erreparazio egitea aitzakia moduan erabili izan dute botere publikoek frankismo garaiko hondar urteetako arduradun politikoak eta polizialak zurrizteko, diktaduraren zapalkuntza ikusezin uzteko, eta, hein batean, hari zilegitasuna emateko. Terrorismoaren biktimekiko elkartasunerako Espainiako Kongresuaren urriaren 8ko 32/1999 Legean,²⁷ talde matxinoek noiztik eta 1968tik egindako ekintzek kaltetutako pertsona orrendako erreparazio-neurriak aurreikusi zituzten (2.2 art.). Izan ere, frankismoaren eta demokrazia parlamentarioaren arteko *continuuma* ezarri zuen 32/1999 Legearen 2. artikulua duen historia-kontaerak, 46/1977 Legearen 1. artikulua dakartzan premisei, diktadurari zilegitasuna kentzen diotenei, muzin eginik. Jarraitutasun-lerro horretan oinarrituta, atentaturik jaso zuten zapalkuntza frankistaren agenteei onarpen morala eta ekonomikoa ematea agindu zuen legegileak (1. eta 4. art.). Frankismoaren hondar aldia legea aplikatzeko denbora-eremuan sartzeak zer erran nahi duen argi ez bazegoen bezala, 4. artikuluko 3. idatz-zatiak xedatutakoari jarraiki, ondokoa onetsi zuen Espainiako Ministroen Kontseiluak, 2001eko urtarrilaren 19an: hil osteko ohorezko domina ematea nori eta Melitón Manzanos Gestaporen kolaboratzaile eta Ikerketa Sozialerako Donostiako Brigadako buruari, 1968ko agorrilaren 2an aitzinetik prestatutako atenta-

tuan ETAk hil zuen lehendabiziko pertsonari.²⁸ Manzanasi ohorezko domina emateak eragindako protesten ostean, 4. artikulua *ad hoc* erreformatu zuen Espainiako Kongresuak.²⁹ Erreformatutako testuan, zera ebatzi zuen Espainiako legegileak: 4. artikuluan aurreikusitako ohorezko dominak

en ningún caso podrán ser concedidas a quienes, en su trayectoria personal o profesional, hayan mostrado comportamientos contrarios a los valores representados en la Constitución y en la presente ley y a los derechos humanos reconocidos en los tratados internacionales [azpimarra gurea da].

Hau da, frankismoa eta demokrazia parlamentarioa paretatzea leuntze aldera, zapalkuntza frankista gutxiesten duen berrinterpretaziora jo du legegileak, norbanakoen jardunbide soiltzat aurkeztuz. Edonola ere, ondokoa ohartarazi behar dugu: kalte-ordaina jasotzeko eskubideak bere horretan dirauela, baita aipatu «jardunbide pertsonala» izan zuten «biktimendako» ere.

Espainiako legegileak zapalkuntza frankistaren agenteekin izan duen eskuzabaltasuna ez dator bat Justizia Ministerioak borrokalari antifrankistekin hartutako jarrerarekin. Izan ere, abenduaren 26ko 52/2007 Legearen 7. artikuluko bigarren idatz-zatian aurreikusitako kalte-ordaina ukatu egin zion Ministerioak 1975eko irailaren 27an fusilatu zuten José Luis Sánchez Bravo FRAP Fronte Iraultzaile Antifaxista eta Abertzaleko kidearen Silvia Carretero alargunari. Ezezko hori oinarritzeko, zeri eta guardia zibilaren aurkako atentatu mortalarengatik prozesu sumarismoaren bidez epaimahai militarrek emandako zigor-epaira jo zuen Ministerioak.³⁰ 1975eko irailaren 27an ere fusilatu zituzten Jon Paredes *Txikiren* eta Angel Otaegiren senideek aurkeztutako eskaerak ere gibelera bota zituen Ministerioak.³¹ Ez dago erran beharrik legeak hitzez hitz dioena urratu zutela nabarmen ezezko horiek.³² Era berean, Carreteroren eskaera gibelera botatzeko erabilitako argudioa Legearen 3. artikuluko bigarren idatz-zatia ere urratu zuen, auzitegi berezi frankistek zio politikoengatik emandako epaiei zilegitasuna kendu ziena.³³

Egungo matxineriari zilegitasuna kentzeko xedez iraganaren berrinterpretatze-prozesuan, terrorismoaren biktimak aintzateste eta osoko babes emateko Espainiako Kongresuaren irailaren 22ko 29/2011 Legea bertze mugarri bat du. ³⁴ Frankismoa zilegitasunik gabeko erregimena izan zen aitormena, 46/1977 Legearen 1. artikuluan zehar-bidez adierazita, berriro jarri du auzitan Espainiako legegileak, Francoren erregimenaren aurka aritu ziren talde matxinoei zilegitasuna kenduta, 29/2011 Legea aplikatzeko denbora-eremua noiz eta 1960ko urtarrilaren 1era arte atzeratuz (7. art.). Ez da zaila atzematea data-muga berri horrek honako premisa honetan duela abiapuntu: ETAk hil zuen estreinako pertsona ez zela José Pardines Guardia Zibileko agentea izan, 1968ko ekainaren 7an Villabonako errepide-kontrolan tirokatua, baizik eta 22 hilabete zituen Begoña Urroz izeneko haurra, 1960ko ekainaren 27an Donostiako Amara geltokian gertatutako leherketaren ondorioz hil zena. ³⁵ Legearen 60. artikuluan bertan jaso dute eztanda horren data «terrorismoaren biktimak oroitzeko eta omentzeko egun» gisa. Izan ere, propaganda-ikuspegitik hagitz ezberdina da talde matxinoaren lehendabiziko biktima 22 hilabeteko haurra izatea edo Francoren polizia-indarretako agentea. Eta bi figura horien artean dagoen tarte amildegi bilakatzen da, agente hori Gestaporen kolaboratzaile ohia eta torturatzaile ezaguna bada, hala nola Manzanas, aitzinetik prestatutako atentatuan ETAk hil zuen lehen pertsona.

Historiaren berrinterpretazio teleologikoak goiti-beheiti, Amarako bonba bezperan hasitako atentatu-sortaren baitan zegoen. Izan ere, hilaren 26an Bartzelona-Madril trenaren aurkako bonba lehertu zen Quintoko eta Pinar del Río (Zaragoza) geltokien artean, eta Amarako zartatu baino ordu batzuk lehenago Bartzelonako eta Donostiako Iparraldeko geltokietan lehergailu banak egin zuen eztanda. Hilaren 27an ere bertze bonba bat lehertu zen Madrilgo Iparraldeko geltokian, eta, handik bi egunera, bertze bat, Bilboko Atxuri geltokian. ³⁶ Ez dago erran beharrik sinesgaitza dela

hilabete batzuk baino ez zituen eta apenas ezagutzen zen erakundeak halako gaitasun operatiboa izatea. Are sinesgaitzago Euskal Herritik kanpo egin eta bere gain hartu zuen estreinako ekintza 1973koa dela aintzat hartuta. Gobernazio Ministerioak berak ez zuen ETA aipatu ere egin atentatuei buruzko agiri ofizialean. Aitzitik, «elementos extranjeros, en cooperación con separatistas y comunistas españoles» jo zituen Ministerioak leherketen egiletzat.³⁷ Hilaren 30ean, *Le Monde* egunerokoak ondokoa eman zuen ezagutzera: lehergailuak DRIL Askatasunerako Iberiar Direktorio Iraultzailuek jarri zituela.³⁸ Francoren eta Salazarren diktaduren aurka aritzen zen erakunde espainiar-portugesa zen DRIL, eta urte bereko martxoaren 8an haren kide bat fusilatu zuten Espainian, otsailaren 18an Madrilgo udaletxean eta Falangeren egoitzatik gertu lehertutako eta Prado erakustokian indargabetutako bonbak jarri izanaren erantzuletzat zigortuta.³⁹ Handik bi urtera, biolentzia matxinoari buruzko artikulua editorialean, *Abc* Espainiako egunkariak ere jo zuen DRIL, bertzeak bertze, Amarako atentatuaren egiletzat.⁴⁰ Zenbait iturrik erakunde hori Espainiako poliziarekin elkarlanean aritzen ziren elementuek infiltratua zegoela ohar-tarazi badu ere,⁴¹ José Fernandes Vázquez DRILeko ekintzaile nagusietakoak berretsi egin zuen, zenbait urte geroago, atentatua erakunde horrek egindakoa izan zela:

En el verano de 1960, menos de un año después de la «Operación Madrid» [otsailean jarritako bonbak], el DRIL lleva a cabo varias acciones de sabotaje de mayores alcances: se incendian varias estaciones del ferrocarril en distintas capitales de provincias, así como el tren expreso Madrid-Barcelona. Pero la de mayor resonancia fue la operación de incendio de la estación de Bilbao [*sic*] a causa de la muerte de una niña de dos años, que correteaba lejos de su madre, cuando la bomba incendiaria hizo explosión. De todos los sabotajes fue la única víctima inocente. El DRIL no tuvo ninguna baja: ni muerto ni detenido.⁴²

Amarako lehergailua ETAk jarritakoa zen tesiak Ernest Lluchek idatzitako hiru artikulutan du abiapuntu.⁴³ Artiku-

lu horietan agertutako tesiak, alta, Jose Antonio Pagola Donostiako bikario nagusi ohiaren *Una ética para la paz* liburuko honako pasarte hau zuen oinarri bakarra:

[1968ko] 7 de junio, ETA mata por primera vez.³ En un control de carretera cercano a Tolosa, Txabi Etxebarrieta da muerte al guardia civil José Pardines, para no ser detenido. [...]

³ En realidad parece ser que la primera víctima de una acción terrorista de ETA fue la niña de 22 meses Begoña Urroz Ibarrola, muerta el día 27 [sic] de junio de 1960, al hacer explosión un artefacto colocado en la estación de Amara (San Sebastián).⁴⁴

Hala ere, Pagolak berak zehaztu du atentatu horren egilea ETA izatea Lasarte-Orian (Gipuzkoa) entzundako zurrumurru hutsa dela, dokumentazio-oinarririk ez duena, eta hipotesi soil gisa jaso zuela liburuko oin-oharrean. Hori dela eta, aierua nahierara interpretatzea leporatu dio Lluchi Pagolak, eta ohartarazi du liburuko tesi nagusia eta gaur egun defendatzen duen tesi bakarra honako hau dela: ETAk 1968an hil zuela lehendabizikoz. Pagolaren iritziz, gertaera horri buruz Lluchek idatzitako testuak ez dira historialariarenak, baizik eta artikulugilearenak.⁴⁵ Amarako lehergailuak zauritu zuen Baleren Bakaikoak ere ez du uste atentatua ETAk prestatutakoa izan zenik. Bakaikoaren erranetan, haren familia «nahiko politizatua izan da, baina inoiz ez zuten aipatu ETA izan zitekeela». Zenbait urteren buruan, erakundean sartu zen Bakaikoa, baina sekula ez zuen atentatu horri buruzko aipamenik aditu.⁴⁶ Terrorismoaren Biktimak Omentzeko Eguna ekainaren 27an ezarri baino pixka bat lehenago, *El País* egunkariaren *Domingo* gehigarriak babes nabarmena eman zion errebisionismo historikodun operazio horri,⁴⁷ Euskal Herri-*tik* kanpo *Diagonal* hamabortzekariak salatu duena.⁴⁸

Gibel-solasa

Aliatuek Bigarren Munduko Gerla irabazi ostean, faxismoaz askatu ziren mendebaldeko Europako herrialdeetako oroimen-politika publikoek antifaxismoa hartu zuten oina-

rri, oro har. Estatuak erresistentzia antifaxistako kideak omen-
gai egin zituzten, eta haien mugarriak oroimen-leku, antifa-
xismoaren oroimena oroimen publiko bihurtuz. Biziki erran-
guratsua da Italian apirilaren 25a, herrialdea naziengandik
askatu zen eguna, besta nazionala izatea. Espainian, aldiz,
1977ko ekainaren 15eko hauteskunderen ondorioz sortu eta
1978ko Konstituzioan finkatu ziren erakundeek ez dute
Errepublikaren eta antifrankismoaren ondarea bereganatu.
1936ko otsaileko hauteskundeetatik sufragio unibertsalaren
bidez aukeratutako lehendabiziko Gorteeek onetsi zuten es-
treinako legean, amnistiari buruzkoan, zera aitortu zuten:
frankismoaren aurkako borroka-molde oro zilegia izan zela,
amnistiatzeko moduko bilakatuta. Alabaina, horrek ez du is-
larik izan orduz geroztik egindako oroimen-politikagintzan
(nahiko susmagarria da aipatu lege horrek berak, frankismo-
tik birziklatutako elite politikoak gogoz kontra onartuta,
zioen azalpenik ere ez izatea). Aitzitik, Euskal Herriko sekto-
re politikoren batek borroka armatuari eutsi izana estakuru
moduan erabili izan dute frankismoaren izaera errepresiboa
leuntzea helburu duten diskurtsoa eta politikak taxutzeko.
Eginkizun horretan, historia itxuragabetzea, zapalkuntza
frankistaren adierazle nabarmenak aintzatestea eta borroka-
lari antifrankistak gutxiestea batera etorri dira.¶

1. Ikus Jaime Pastor, «La Ley de Amnistía, un fruto especialmente amargo y duradero del 'consenso' de la transición», *Viento Sur* 110, 2010eko maiatza, 103-106.
2. «Ley 46/1977, de 15 de octubre, de amnistía», *BOE Boletín Oficial del Estado* 248, 1977-10-17, 22.765-22.766.
3. «Declaración de la Junta Democrática de España al pueblo español», 1974-07-29, Arxiu Biblioteca del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona, Fons Fulls Volants, 1974/1.
4. «A la opinión pública nacional e internacional de los presos políticos de la Prisión Central de Burgos», 1968ko abendua, AHPCE Archivo Histórico del Partido Comunista de España, Represión Franquista, jacket 1036.
5. Euskal Herriko manifestazioetan eskatutako amnistia 46/1977 Legean gauzatu zenentz ez dugu aztergai. Hala ere, zeinahi ikerketa zorrotzek ezetz ondorioztatu behar du. Izan ere, sakoneko aldaketa politiko prozesuaren baitan kokatutako neurri politiko moduan ulertzen zuen amnistia amnistiaren aldeko euskal mugimenduak. Horren arabera, ondokoarekin batera etortzekoa zen amnistia: alderdi guztiak legeztatzearekin, frankismoaren polizia-indarrak (Polizia Armatua, Guardia Zibila eta Poliziaren Kidego Nagusia) desegitearekin eta zapalkuntzarenegatik zigor-erantzukizunak eskatzearekin (frankismoaren hondar urteetako errepresioaren tamaina Euskal Herrian izan zen handien). Amnistiaren alde Euskal Herrian egindako manifestazio orotan plazaratutako *presoak kalera, txakurrak barrura* leloak ongi laburtzen zituen aldarrikapen horiek. Legea onartu zutenerako, lehendabiziko neurria ere hartzeke zuen Gobernuak, KAS Koordinadora Abertzale Sozialistako alderdiek elkarte politikoen erregistroan izena emateko aurkeztutako eskaera gibelerara bota zuelako Barne Ministerioak bi bat aste lehenago, alderdi horien helburuak Espainiaren «batasunaren aurkakoak» zirela argudiatuta (ikus *El Diario Vasco*, 1977-09-29, 1. eta 7. or.). Legearen berariazko edukiari dagokionez, Estatuko bertze lurralde batzuetako zenbait preso politiko ez askatzeak, sexu-askatasunaren eta ugaltze-eskubideen aurkako zigor-tipoei eusteak nahiz zio politikoenegatik eta sindikalengatik kaleratutako langileei berritze-eskubidea ez onartzeak Euskal Herrian amnistiaren alde egindako mobilizazioetan zabal plazaratutako aldarrikapenei muzin egitea zekarren. Hori hain zen nabarmena, ezen Francisco Letamendia *Ortzi* EE Euskadiko Ezkerreko diputatuak arrazoi horiek ia guztiak argudiatu baitzituen abstentziora jotzeko, Legeari buruzko parlamentuko eztabaidan. Ikus Ortzi, *Denuncia en el Parlamento*, Txertoa, Donostia, 1978, 24. or.
6. 1975eko agorriletik 1977ko maiatzera bitartean, gutxienez 25 lagun (horietako 17 Euskal Herrian) hil ziren amnistiaren aldeko manifestazioen eta amnistia lan-aldarrikapenekin bat zetozen greben aurka polizia-indarrek eta talde parapolizialek egindako ekintzen ondorioz. Zifra hori konnotazio politikodun gertaeretan segurtasun-indarrek eta talde parapolizialek eragindako hildakoen zati bat baino ez da. Kopuru horretatik kanpo dira, erraterako, kontrainsurgentzia-ekintzetan segurtasun-indarrek eragindako hildakoak (hala nola errepede-kontroletan zein talde matxinoetako kidee-

- kiko liskarretan), edota talde parapolizialen atentatuetan eta polizia-agenteen eraso arrazistetan hildakoak.
7. «Real Decreto ley 10/1976, de 30 de julio, sobre amnistía», *BOE* 186, 1976-08-04, 15.097-15.098. Izena eta terminologia goiti-beheiti, erakunde politiko eta sindikal antifrankista oro legez kanpo zegoen Dekretua onartu zutenean. Hori zela eta, 10/1976 Errege Lege Dekretuari helduta zenbait preso ateratzeak ez zekarren preso politikoaren jarduna delituzkoa ez den aitortza, amnistia-kontzeptuari dagokiona. Adolfo Suárez monarkiaren bigarren gobernuko presidentek berak zera aitortu omen zion bere ministro bati: «de verdad lo que hacemos es conceder un indulto al que le vamos a llamar amnistía». Ikus Alfonso Osorio, *De orilla a orilla*, Plaza & Janés, Bartzelona, 2000, 170. or.
  8. «Real Decreto ley 19/1977, de 14 de marzo, sobre medidas de gracia», *BOE* 65, 1977-03-17, 6.201-6.202.
  9. 10/1976 Lege Dekretuan, ekintzak zer ondorio eragin zuen ez ezik, Gobernuak ondokoa ere hartu zuen aintzat: zer ondorio erreak bano ez zien asmoa zuen. 19/1977 Lege Dekretuan, aldiz, ondorio errealei baino ez zien begiratu, soilik pertsoneri kalte fisikorik eragin zieten ekintzak baztertuz.
  10. Maiatzaren 9tik 15era bitartean, errebindikazio-ekintza kanpaina antolatu zuten Gipuzkoako amnistiaren aldeko batzordeek, hilaren 12rako greba orokorrerako deialdia zuena. Grebaren egunetik hilaren 16ra bitartean, bortz lagun hil zituzten polizia-indarrek elkarretaratzeak desegitean.
  11. Ikus *BOE* 179, 1977-07-29, 16.845. Ekainaren 2an, beste bederatziti preso politiko erbesteratu zituen Ministroen Kontseiluak. Ikus *BOE* 182, 1977-08-01, 17.122-17.123.
  12. *La Vanguardia Española*, 1977-06-07, 4. or.
  13. Ikus *Deia*, 1977-08-30, 6. or., *Deia*, 1977-09-02, 5. or.
  14. Ikus Francisco Letamendia, *El no vasco a la reforma. La consolidación de la reforma*, Txertoa, Donostia, 1979, 1. liburukia, 19. or.
  15. Ekainaren 30ean sinatutako agirian, zera adierazi zuen Askatasunaren Ibilaldiaren inguruan EAJren EBB Euzkadi Buru Batzarrak: «no considero necesario ni oportuno en este momento el acudir a una movilización popular en apoyo de las reivindicaciones expresadas, por entender que hasta la formación del nuevo Gobierno y la constitución del Parlamento no existe aún el interlocutor con quién discutir o a quién presionar». Biharamunean, PSOEek ere Ibilaldiaren gaineko agiria eman zuen ezagutzera, non iragartzen baitzuen ez zuela ekimena babestuko, honakoa argudiatuta: «no ha participado en su preparación ni se le ha invitado a participar en ella». Ikus bi agiri horiek in *Oficina Prensa Euzkadi*, 1977-07-05, 1. or.
  16. *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados* 8, 1977-09-14, 202.
  17. Ikus Erresuma Batuko Foreign Officeko agiriari aipamena in Oscar J. Martín, «Separatismo, 'subversión' y violencia colectiva en el País Vasco (1968-1976). Nuevas perspectivas del cambio político desde las fuentes del Foreign Office», in Manuel Ortiz (koord.), *Culturas políticas del nacionalismo español. Del franquismo a la transición*, Los Libros de la Catarata, Madril, 2009, 127. or. Izan ere, Andrés Casinello militarrek adierazi beza-

- la, «el cénit de las movilizaciones populares se produce precisamente en estas fechas, las de los meses de Agosto y Septiembre de 1977». Francisco Letamendia *Ortzik aipatua in id., Historia del nacionalismo vasco y de ETA. ETA en la transición (1976-1982)*, R & B, Donostia, 1994, 57. or.
18. 1977ko abenduaren amaieran, Espainiako espetxeetan 49 preso politiko zeudela salatu zuen abokatu-talde batek. Preso horiek honako erakunde politiko hauekin zuten lotura: PCE(r) Espainiako Alderdi Komunista (berrantolatua)rekin nahiz GRAPO Urriaren Leheneko Erresistentzia Talde Antifaxistekin, 36; MPAIAC Kanariar Uharteendako Autodeterminazioaren eta Independentziaren aldeko Mugimendurekin, bederatzi; PCE(i) Espainiako Alderdi Komunista (internazionalista)rekin, hiru; eta ETAm Euskadi Ta Askatasuneko ildo militarrekin, bat. Ikus *El País*, 1977-12-28, 15. or. Alta, espetxean zegoen etakidea, David Alvarez Peña, Lemoizko zentral nuklearraren aurka abenduaren 18an —hau da, legean aurreikusitako data-mugetatik kanpo— egindako ekintza burutzean zauritu eta atxilotu zuen Guardia Zibilak. Beraz, abenduaren 9tik, Francisco Aldanondo 46/1977 Legean xedatutakoari men eginez askatutako azken presoak karrikaratu zuten egunetik, abenduaren 19ra bitartean ez zen euskal preso politikorik izan.
  19. Idoia Mendia, «Memoria compartida», *El Diario Vasco*, 2011-07-16, 24. or.
  20. Paul Preston, *Spanish Holocaust. Inquisition and Extermination in Twentieth-Century Spain*, W. W. Norton & Company, New York / Londres, 2012, XIII. or.
  21. Entzun prentsaurrekoaren audioa *in* www.irekia.euskadi.net/es/news/9354-mendia-decreto-busca-juzgar-nadie-sino-reparar-las-victimas?t=1.
  22. 1976ko martxoaren 3an Gasteizen izandako gertakariei buruzko Batzorde Berezia / Comisión Especial sobre los hechos ocurridos en Vitoria-Gasteiz el 3 de marzo de 1976, «Debate y aprobación, en su caso, del dictamen elaborado por la comisión en relación con los hechos ocurridos en Vitoria-Gasteiz el 3 de marzo de 1976», *Batzordearen Bilkuren Aldizkaria / Diario de Comisiones*, 2008-06-12, 10. or. (www.parlamento.euskadi.net/pdfdocs/publi/3/08/15/20080612.pdf#2).
  23. Ikus Director General de Seguridad, «Directrices para los casos de encierros en iglesias o centros de carácter público», 1976ko urtarrila, AHPA Archivo Histórico Provincial de Alava / Arabako Artxibo Historiko Prohibitziala, Gobierno Civil / Subdelegación del Gobierno: 1.099. k., 3. karp.
  24. Ikus Martín Villak TVE Espainiako Telebistari eskainitako elkarrizketaren transkripzioa *in* *Abc*, 1976-10-05, 95. or.
  25. Ikus Juan José del Aguila, *El TOP. La represión de la libertad (1963-1977)*, Planeta, Bartzelona, 2001, 260. or. Ipar Euskal Herriko astekari abertzaleak salatu bezala, «d'après les statistiques officielles, pour les 3 premiers mois de 1976, le nombre de condamnés par le TOP (Tribunal d'exception, Orden Público) de Madrid a été supérieur à celui des condamnés de 1975, pour la même période» (*Enbata* 399, 1976-04-15).
  26. «Ley 17/1976, de 29 de mayo, reguladora del derecho de reunión», *BOE* 130, 1976-05-31, 10.437-10.440.

27. «Ley 32/1999, de 8 de octubre, de solidaridad con las víctimas del terrorismo», *BOE* 242, 1999-10-09, 36.050-36.052.
28. «Real Decreto 55/2001, de 19 de enero, por el que se concede la Gran Cruz de la Real Orden de reconocimiento civil a las víctimas del terrorismo a las personas que se citan», *BOE* 18, 2001-01-20, 2.546. 2010eko urriaren 26an, agintari frankista nabarmenak zurrizko estrategia berean, zera proposatu zuen PP Alderdi Popularrak Bizkaiko Batzar Nagusietako osoko bilkuran: foru-jauregian Javier de Ybarraren eta Augusto Uncetaren omenez ohorezko plaka jartzea. Ybarra Bilboko alkate, Bizkaiko Diputazio Probintzialeko presidente, eta Erresumako Gorteetako prokuradorea izan zen frankismo garaian. 1977ko maiatzaren 20an, ETA(pm)ko Talde Bereziek bahitu eta, ekainean, hil egin zuten. Unceta 1977ko urriaren 8an hil zuen ETA(m)k, Bizkaiko Diputazio Probintzialeko presidentea zela. Bertzeak bertze, ikurrina erabiltzea despenalizatzearen aurka egin zuen Uncetak. PSEk proposamenaren alde egin bazuen ere, gainontzeko biltzarkideek kontrako botoa emateak gibelera bota zuen. Jon Andoni Atutxa Euzko Abertzaleetako (EAJ) biltzarkideak iradoki bezala, PSEk halako proposamenaren alde egin izanak zera erakutsi zuen: 32/1999 Legea erreformatzeko PSOEK egindako presioak Manzanasi Gurutze Handia eman izanak sortutako eskandaluaren kariatz bere burua zurrizko saioaren tankera handiagoa izan zuela agintari frankistei botere publikoek omenaldirik egitea saihesteko zinezko borondatearen adierazlearena baino. Ikus *Diario de Sesiones de la Junta General*, 38. or. (www.jjgbizkaia.net/registro/pleno/documentos/diariosesiones/diariosesionespleno20101026.pdf). Horrez gain, halako pertsonaiak goraitzeko proposamenak ez datoz bat Gerla Zibilean eta diktadura garaian jazarpena nahiz biolentzia jasan zutenei eskubideak onartzeko eta zabaltzeko, eta haien aldeko neurriak ezartzeko Espainiako Kongresuaren abenduaren 26ko 52/2007 Legearen 15. artikuluko lehendabiziko idatz-zatian xedatutakoarekin. Izan ere, idatz-zati horretan legegileak honakoak kentzeko agindu die administrazio publikoei: «escudos, insignias, placas y otros objetos o menciones conmemorativas de exaltación, personal o colectiva, de la sublevación militar, de la Guerra Civil y de la represión de la Dictadura» («Ley 52/2007, de 26 de diciembre, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura», *BOE* 310, 2007-12-27, 53.410.-53.416).
29. «Ley 2/2003, de 12 de marzo, de modificación de la Ley 32/1999, de 8 de octubre, de solidaridad con las víctimas del terrorismo», *BOE* 62, 2003-03-13, 9.763.-9.764.
30. Ikus *El País*, 2009-06-29, 18. or.
31. Horrez gain, kalte-ordain eskaeren gainean ebazteko Ministerioak eratu zuen batzordeak 2009ko azaroan amaitzen zen epe itxia ezarri zuen agiriak aurkezteko, eta kaltetutakoen senideei ez zien jakinarazi legeak eskubide hori onartzen ziela. Hori zela eta, Euskal Herriko 86 kaltetutakoetatik 12ren familiek baino ezin izan zuten eskaera aurkeztu, Ahaztuak

- 1937-1977 elkarteak salatu duenez. 2010eko apirilean, bederatzi eskaera zituen gibelera botata batzordeak, eta bat baino ez zuen onartua. Ikus *Berria*, 2010-04-30, 15. or.
32. «Una indemnización de 9.616,18 € se reconocerá al cónyuge superviviente de quien, habiendo sufrido privación de libertad por tiempo inferior a tres años como consecuencia de los supuestos contemplados en la Ley 46/1977, de 15 de octubre, hubiese sido condenado por ellos a pena de muerte efectivamente ejecutada» (7.2 art.). EAEn 1968. eta 1978. urteen artean izandako motibazio politikoko biolentzia-egoeran gertatutako giza-eskubideen urraketaren ondorioz izandako sufrimendu bidegabeen biktimei aitortpena eta erreparazio osoa egiteko Eusko Jaurlaritzaren Dekretuaren zirriborroa Espainiako Kongresuko 52/2007 Legea baino murriztaileagoa da. Izan ere, zirriborroaren 5. artikuluko hirugarren idatz-zatian zera ebatzi du Jaurlaritzak: «En ningún caso se considerarán sufrimientos injustos aquellos sufridos en el desarrollo de cualquier actividad violenta de motivación política por quienes la realizaran o pretendieran realizarla, aunque el fallecimiento o las lesiones se produjeran por los actos legítimos de la autoridad para evitar y repeler directamente esa acción violenta» («Decreto de declaración y reparación integral de las víctimas de sufrimientos injustos como consecuencia de la vulneración de sus derechos humanos producida en la Comunidad Autónoma Vasca entre los años de 1968 y 1978 en el contexto de la violencia de motivación política (Borrador)», www.irekia.euskadi.net/assets/a_documents/1934/BORRADOR_Decreto_VAP.pdf?1330600746). 52/2007 Legearen 10. artikuluko lehendabiziko idatz-zatian, aldiz, legegileak ondokoa onartu zuen: «el derecho a una indemnización, por una cuantía de 135.000 €, a los beneficiarios de quienes fallecieron durante el período comprendido entre el 1 de enero de 1968 y el 6 de octubre de 1977», hildakoen jardueren helburua «defensa y reivindicación de las libertades y derechos democráticos» izatea baldintza bakarra hartuta.
33. «Por ser contrarios a Derecho y vulnerar las más elementales exigencias del derecho a un juicio justo, se declara en todo caso la ilegitimidad del Tribunal de Represión de la Masonería y el Comunismo, el Tribunal de Orden Público, así como los Tribunales de Responsabilidades Políticas y consejos de guerra constituidos por motivos políticos, ideológicos o de creencia religiosa». 52/2007 Legearen aipatu xedapenak eta 32/1999 Legeak dakartzan premisek nolako talka egiten duten ez dugu aztergai.
34. «Ley 29/2011, de 22 de septiembre, de reconocimiento y protección integral a las víctimas del terrorismo», *BOE* 229, 2011-09-23, 100.566-100.592.
35. Argi eta garbi eman zuten aditzera 2004ko martxoaren 11ko atentatuen biktimei 2010eko omenaldi-ekitaldian, José Bono Kongresuko orduko presidentek irakurritako adierazpen instituzionalean: «El 27 de junio de 1960, hace 50 años, ETA asesinó por primera vez» («Declaración institucional del presidente del Congreso», 2010-03-11 (www.congreso.es/backoffice_doc/presidencia/discursos/133_1273748219238.pdf)). Ekitaldi horretan bertan aldarrikatu zuen Kongresuak ekainaren 27a Terrorismoaren Biktimak Omentzeko Eguna.

36. Ikus Ainhoa Oiartzabal, «Egia: lehen biktima», *Berria. Igandea*, 2011-02-20, 4. or.
37. *La Vanguardia Española*, 1960-06-28, 5. or.
38. *Le Monde*, 1960-06-30, 5. or.
39. Ikus Ainhoa Oiartzabal, «Lehen atentatua eta lehen susmoak», *Berria. Igandea*, 2011-02-20, 6. or.
40. «Gratitud a los petardistas», *Abc*, 1962-12-04, 33. or.
41. Ikus Iñaki Egaña, «Begoña Urroz, la Policía española estaba infiltrada en los comandos que pusieron las bombas», *Gara*, 2010-12-18, 4-5. or.
42. Jorge Sotomayor [José Fernandes Vázquez goitizena], *Yo robé el Santa María*, Akal, Madril, 1978, 86. or. Santa María itsasontziaren bahiketaz Fernandesez idatzitako kontaketa zehatza jaso duen liburuan, agertu berri denean, Urroz hil zuen lehergailua non zen zuzendu egin du Xurxo Martínez Crespo historialariak. Izan ere, Urroz hil zuen bomba Bilboko geltokian eta hilaren 29an kokatu zuen Fernandesez. Lehergailu horrek, ordea, Donostiako Amara geltokian eta hilaren 27an egin zuen eztanda. Xurxo Martínez Crespo, «Biografía de José Fernandes 'Comandante Soutomaior'», in José Fernandes, *24 homens e mais nada. A captura do Santa María*, Abrente, Santiago, 2010, 24. or.
43. Ernest Lluch, «ETA no nació contra Franco», *La Vanguardia*, 1993-12-16, 21. or.; «Se liquidó a los GAL», *La Vanguardia*, 1995-02-09, 19. or.; eta «La primera víctima de ETA», *El Correo Español*, 2000-09-19, 30. or.
44. José Antonio Pagola, *Una ética para la paz. Los obispos del País Vasco 1968-1992*, Idatz, Donostia, 1992, 20. or. eta 3. oin-oharra. Bidebar, erran dezagun Pagolak Amarako leherketaren data (hilaren 27a) eta Urroz hil zenekoa (hilaren 28a) nahasi egin zituela.
45. Ainhoa Oiartzabal, «'Nire tesia liburuaren testu nagusian dator: ETAK 1968an hil zuen lehendabizikoz'», *Berria. Igandea*, 2011-02-20, 8. or.
46. A. Oiartzabal, «Egia: lehen biktima», aip. art., 3-4. or.
47. Jesús Duva, «La primera víctima de ETA», *El País. Domingo*, 2010-01-31, 2-4. or.
48. Jtxo Estebanz, «Las víctimas del engaño democrático», *Diagonal* 139, 2010-12-22, 33-34.